

PARADIGMES DE FUTUR PER REALIMENTAR L'ACCIO CULTURAL

Universitat de Barcelona

15-16 setembre 2011

L'IMPACTE SOCIAL

Joan Subirats

Es presenten aquí alguns dels elements claus sorgits de l'estudi que des de l'IGOP es va realitzar per analitzar l'impacte social d'algunes organitzacions d'acció cultural a la ciutat de Barcelona (A.Partal,N.Barbieri,X.Fina,E.Merino,J.Subirats, Proximitat, cultura i Tercer Sector a Barcelona, Ed.Icaria, Barcelona, 2011). La mirada específica d'aquest estudi pretén, més concretament, identificar i analitzar el funcionament, les repercussions i els resultats aconseguits per algunes organitzacions significatives del sector a Barcelona. És tracta d'identificar casos i pràctiques que conformen l'eix central del tercer sector cultural, organitzacions que persegueixen i generen virtuts i pràctiques alhora de proximitat i vàlua cultural, de resocialització i significança cultural, d'obertura en la gestió i qualitat en la producció. Casos que entenem destaquen per la seva capacitat de transformar la dicotomia proximitat-excel·lència en equilibri entre creativitat i ciutadania, tot combinant l'acció artística i la regeneració social.

Alguns dels elements analitzats van ser els referents a l'equilibri entre la potenciació del lideratge i la transferència de coneixements. Es tracta d'un dels reptes més significatius de les organitzacions del tercer sector cultural. El lideratge implica saber potenciar les capacitats dels diferents integrants de les organitzacions, encara que alhora comporta l'acumulació de coneixements per part de determinades persones. Moltes organitzacions, sobretot aquelles més reduïdes, neixen i es desenvolupen a partir de la creativitat, la motivació, la mirada crítica, la capacitat d'aprenentatge i la iniciativa d'algun dels seus integrants. Tanmateix, en la gran majoria dels casos, els recursos i capital cultural, social i polític d'aquestes persones han estat eines utilitzades en la construcció d'un model d'acció cultural de caràcter públic. S'aconsegueix així assegurar la transferència de coneixements, sigui entre els membres de l'organització, els col·laboradors, les diferents generacions implicades o el col·lectiu d'usuaris.

Entre les organitzacions més destacades en aquest sentit s'observa un model de gestió que promou un grau d'obertura i transparència significatiu, amb estructures que permeten i fomenten la cohesió alhora que la renovació dels seus membres. S'assegura la continuïtat i la coherència de les accions culturals, tot promovent les possibilitats d'entrada i sortida en el desenvolupament quotidià de l'organització i l'assumpció de responsabilitats segons els recursos, interessos i capacitats dels integrants.

Al mateix temps, la gran majoria de les organitzacions del tercer sector aposten per una estratègia de foment de la creativitat basada en l'intercanvi i traspàs de coneixements, la generació de xarxes i el contacte entre els propis creadors, en ocasions en el si d'un mateix subsector cultural i d'altres en la recerca de la transdisciplinarietat. En aquest sentit, una altra vegada el foment de la lliure circulació de la informació (a través d'espais físics o virtuals) està en el centre de l'estratègia.

També es van analitzar els models associatius. Així, en aquest estudi, s'ha pogut constatar que de forma general, al tercer sector cultural de Barcelona es poden identificar des de petites empreses culturals fins a grups i espais sense personalitat jurídica que participen de forma organitzada en la creació i gestió de la cultura. Ara bé, l'anàlisi de casos ha permès també aprofundir en la realitat diversa de les organitzacions del tercer sector que s'engloben sota el nom (i moltes vegades personalitat jurídica) d'associació cultural. Tant pel que fa als objectius, models d'organització i trajectòria, es tracta de dues realitats culturals i tipus d'entitats clarament diferenciables.

El primer grup d'organitzacions a què es fa referència és aquell que tradicionalment s'ha identificat amb la forma d'associació cultural. Són entitats que tenen com a eix central la seva massa social, en general molt amplia, i que busquen assegurar la cohesió interna d'aquest col·lectiu. Per tant, aquesta característica vertebrava el desenvolupament de l'entitat. D'una banda, les activitats que es programen estan orientades (encara que no exclusivament) a satisfer els interessos i necessitats d'aquesta base associativa. Però a més, aquestes persones resulten també el pilar organitzatiu d'aquest tipus d'entitats, ja que en general s'incorporen com a voluntaris en la gestió quotidiana. Com a resultat, en molts casos, es promou la interacció entre generacions en el treball diari, la confiança entre els membres, fet que repercuteix en la continuïtat i la capacitat de planificació estratègica de les activitats.

El segon grup d'organitzacions al qual també s'acostuma identificar com a associacions culturals té unes característiques significativament diferents. Es tracta d'organitzacions que s'han anat conformant els darrers anys i que es centren en la promoció de la creativitat. Els seus membres s'associen més aviat per imperatiu legal que no pas per la voluntat d'establir una base associativa tradicional. I les seves accions estan dirigides a donar suport als creadors i a oferir activitats per a un públic divers que en general no conforma un col·lectiu de socis. Es caracteritzen perquè estan coordinades per un equip de poques persones (professionals procedents d'àmbits diversos), però que funciona amb el treball en xarxa com a característica singular. En aquest sentit, un element significatiu és la voluntat de constituir una àmplia xarxa de persones que col·laboren per a facilitar el portar a terme les pràctiques proposades. En definitiva, tant la categoria d'associació cultural com la de sector cultural més aviat de caràcter industrial presenten limitacions per descriure el funcionament d'aquestes organitzacions.

Ens ha interessat també analitzar els diferents nivells d'actuació en la construcció de l'interès públic. Els casos analitzats han permès també comprendre la diversitat en

l'abast de les accions culturals de les organitzacions del tercer sector, de d'aquelles que es dediquen al desenvolupament d'activitats puntuals fins a d'altres que tenen com a objectiu la coordinació entre entitats i fins i tot la interlocució amb l'administració pública. La voluntat de moltes d'aquestes organitzacions de tercer sector és la de contribuir a la construcció de l'espai (cultural) públic, i fins i tot contribuir a una nova definició d'interès públic (més enllà de l'interès expressat per les institucions) en la programació cultural de la ciutat. Per tant, busquen constituir-se com a agents públics d'ampli abast, incidir de forma explícita en la planificació cultural de la ciutat i coordinar projectes de participació ciutadana i creació cultural. Fins i tot, com s'ha explicat, algunes organitzacions neixen amb la voluntat de treballar en un nivell d'actuació macro, i es constitueixen com a organitzacions de segon nivell (federacions, coordinadores, plataformes, etc.).

Aquesta realitat planteja reptes per a la naturalesa del tercer sector. D'una banda, la identitat d'aquest tipus d'organització està significativament condicionada per la seva relació amb les administracions públiques. Es tracta d'un procés que implica un grau de tensió entre la participació ciutadana organitzada a través de diferents agents i els posicionaments i interessos dels governs locals. Lògicament, els lligams establerts són de diferent tipus i els resultats de les col·laboracions també difereixen en la valoració. En qualsevol cas, determinades pràctiques de co·laboració entre administracions i organitzacions de tercer sector analitzades en aquest estudi han estat qualificades pels diferents actors com a positives.

Ara bé, aquest la majoria d'aquest tipus d'experiències, que condicionen el desenvolupament del tercer sector, fan visible alguns dels reptes més importants per a tots els agents implicats. La consolidació d'organitzacions amb uns certs recursos econòmics, tècnics i simbòlics, és un aspecte clau a l'hora de mesurar l'impacte real que el tercer sector pot tenir en el desenvolupament regular de l'acció pública en matèria de cultura. I aquest estudi ha reflectit tant els avenços com les limitacions de les organitzacions en aquests aspectes. En definitiva, els termes i la definició de responsabilitats en els acords és un altre repte fonamental, sobretot si es considera que les relacions entre el tercer sector i l'administració haurien d'anar molt més enllà de la dependència i de la desconfiança.

Quina conclusió treure sobre noves proximitats i excel·lències?. Els casos analitzats assenyalen que al tercer sector cultural de Barcelona es pot trobar un model d'organització que vincula les capacitats de generar accions que implementen dinàmiques de proximitat i són alhora reconegudes en la seva qualitat. El desenvolupament d'aquests dos factors parteix en molts casos de la voluntat de trobar la manera de potenciar-los mútuament. Els objectius d'una part de les organitzacions del tercer sector busquen aquest equilibri, a vegades amb noves pràctiques que posen de relleu la utilitat però també les limitacions del que s'ha entès tradicionalment com a accions culturals pròximes i excel·lents. A més, resulta fonamental entendre de quina manera sovint les organitzacions del tercer sector es troben davant determinades dificultats per aconseguir l'equilibri esmentat. Els recursos amb què compta el sector, certes esquerdes provocades en les dinàmiques socials o els propis mitjans de les

organitzacions determinen de manera clara l'èxit de les noves propostes que combinen la proximitat i excel·lència en les accions culturals.

Bona part de les organitzacions del tercer sector cultural analitzades promouen un tipus de proximitat virtual o estretament lligada a les TIC. La utilització d'aquest tipus d'eines la diferencia respecte de la concepció tradicional de proximitat, però, suposa un valor afegit més que no pas un trencament amb els efectes positius o el seu nucli central. Tot i que moltes de les activitats es puguin recolzar en l'espai virtual i tenen com a eix fonamental l'aplicació de les TIC en diferents processos de creació, les propostes del tercer sector cultural continuen mantenint els valors associats a la definició tradicional de proximitat. La majoria de les seves activitats requereixen també de la presència física i contacte directe entre els participants, i continuen potenciant aspectes com l'accés a les manifestacions culturals, la capacitat d'expressió, les identitats col·lectives i els processos de modificació de l'entorn. Es redefeixen noves pràctiques de proximitat que tendeixen a la resocialització. L'intercanvi i el traspàs de coneixements esdevé una dinàmica que dóna sentit al tercer sector i que s'aprofita de les capacitats de la xarxa i de l'interconnectivitat.

Una de les eines (però que alhora comporta una mirada transversal en els objectius) que un nombre alt d'aquestes organitzacions utilitzen per contribuir a l'intercanvi i la generació de coneixements és el programari lliure. Es tracta d'accions que, a partir d'aquesta característica, generen sentit de pertinença a la comunitat. El model de cultura compartida, sobretot vinculada a Internet i les respectives subxarxes, genera espais comuns on es fomenta el diàleg i l'organització per a la intervenció.

Sovint, aquesta redefinició de proximitat parteix del conflicte social o de certs buits en l'oferta cultural que d'altres agents no cobreixen. El tercer sector cultural es fonamenta en l'anàlisi dels interessos col·lectius i el desenvolupament d'accions de caràcter públic. En aquest sentit, una gran part de les organitzacions del tercer sector compten amb legitimitat per poder assumir un rol de proposta i transformatiu que els permeti gestionar problemàtiques de caràcter social i amb significatives implicacions polítiques.

Una gran part d'aquestes organitzacions del tercer sector cultural posen de relleu a través de les seves accions un altre tipus de tensió entre pràctiques tradicional i modernes. Es tracta de l'esforç per ampliar les eines i els suports utilitzats en la creació cultural, la incorporació de llenguatges i dinàmiques de creació multidisciplinar, però que parteixen de l'objectiu i la necessitat de democratitzar l'accés a la cultura. És a dir, es combina la necessitat de reforçar la creació a través del treball conjunt d'artistes i tècniques diverses, amb la intenció d'arribar també a un públic més divers i així poder millorar la recepció i participació en les activitats culturals. L'impacte d'aquest tipus d'activitats ha generat una transformació destacable en camps tradicionals com el de les lletres, però també en d'altres més contemporanis com el de la creació audiovisual.

A més a més, es poden identificar aquelles organitzacions que desenvolupen un model propi d'actuació en aquest marc de relacions tradició-modernitat. Es tracta d'aquelles que reivindiquen i promouen determinades expressions artístiques que es consideren desateses en l'actualitat, accions de caire tradicional (com per exemple, aquelles més

estretament vinculades a la cultura popular catalana). Per tant, és significatiu el lligam que s'estableix entre la tradició (entesa des d'un punt ampli) i la modernitat. Tot i que, aquestes entitats busquen adaptar-se a les preocupacions més actuals i treballen a partir de la inclusió de moviments socials diversos, moltes es troben amb certes limitacions pel que fa al seu impacte real.

Per altra banda, hem percebut que certes organitzacions del tercer sector redefeixen en bona part la noció tradicional d'excel·lència. Es deixa en un segon pla la qualitat associada al geni creador o a la virtuositat, per fer visible l'excel·lència associada al coneixement generat de forma col·lectiva. Per això, s'atorga especial importància a la creació que parteix de grups d'artistes o que incorpora el col·lectiu d'usuaris. La participació, així, es converteix en una eina essencial per a la creació de continguts culturals. Els processos interns de les organitzacions també segueixen aquesta idea d'excel·lència i sovint es basen en el concepte d'horitzontalitat i interdisciplinarietat per poder donar cabuda a tot el coneixement generat.

Aquesta nova noció d'excel·lència obre les portes a nous diàlegs, a l'experimentació, a joves creadors i artistes emergents, a noves maneres de pensar. En aquest cas, cal destacar que la majoria de les organitzacions del tercer sector estan integrades en molts casos per professionals (antropòlegs, sociòlegs, educadors socials, arquitectes, gestors culturals, etc.), que intenten promoure les accions de proximitat i excel·lència cultural en la seva diversitat i complexitat.

La tensió entre modernitat i tradició acostuma a estar present també en el motor del desenvolupament de la qualitat de les accions de les organitzacions. Més enllà del canvi en els mitjans de difusió o en l'ús de les TIC, la tensió es defineix en relació amb l'accés a la cultura i la participació: algunes de les organitzacions busquen apropar als interessats certes pràctiques, disciplines o maneres d'actuar que tradicionalment formaven part d'un circuit restringit o més aviat es poden trobar allunyades dels interessos de la ciutadania. Així, s'incideix sobre el sistema de crítica i reconeixement tradicional, tot reformulant els criteris de valoració de les pràctiques.

Aquesta tensió es manifesta també en els criteris de reconeixement de l'actuació de determinades organitzacions tradicionals del tercer sector. Es tracta d'entitats reconegudes per l'antiguitat i la diversitat d'activitats. Per una banda, l'antiguitat acostuma a ser aconseguida a partir de la continuïtat i la regularitat de les seves accions, fet que genera confiança en els diferents actors de l'àmbit cultural. Per una altra, l'ampli ventall d'ofertes implica a un públic divers i això provoca un cert grau de reconeixement per part de la ciutadania.

Tot i que les organitzacions del tercer sector analitzades tendeixen a la potenciació mútua de la proximitat i l'excel·lència de les seves accions culturals, els objectius no sempre s'aconsegueixen. Una de les raons principals d'aquesta fallida és la falta de recursos, que limita l'impacte de les propostes encara que aquestes estiguin recolzades en un clars plantejaments i definició d'objectius. Les mateixes organitzacions coincideixen en que la falta de pressupost els impedeix desplegar les seves accions amb eficàcia o amb una certa regularitat.

Tanmateix, no es tracta d'un condicionant exclusivament econòmic, sinó més aviat aquesta situació està relacionada amb les dificultats pròpies de qualsevol tipus d'experimentació en processos d'intervenció comunitària a escala reduïda. Les organitzacions d'aquest tipus, que combinen el desenvolupament d'accions culturals de proximitat amb metodologies rigoroses que busquen assegurar la seva qualitat i impacte, tenen moltes dificultats per aconseguir la continuïtat dels seus projectes a llarg termini i a escales més amplies. L'impacte a nivell comunitari es limita en aquets casos a la formació de determinades persones en les seves capacitats de lideratge, que d'altra banda tenen uns interessos vinculats als objectius centrals de les organitzacions de tercer sector. En canvi, en territoris més reduïts, l'impacte sobre la comunitat és més patent i és més fàcil establir relacions de col·laboració entre les administracions, les organitzacions i el col·lectiu d'usuaris.

Més enllà d'aquest condicionant, un dels reptes que enfronten aquestes organitzacions va lligat a la utilització de les TIC, que és un component transversal a moltes de les accions que emprenen. Aquesta característica, tot i facilitar la creació de xarxes i connectar individus, pot comportar la pèrdua de determinades condicions de proximitat. Es tracta en qualsevol cas de limitacions derivades de dinàmiques d'exclusió pròpies del desenvolupament tecnològic, como ara l'esquerda digital i social que es genera en aquest sentit. Les TIC demanen un aprenentatge previ, al qual molts sectors socials o algunes generacions encara no han pogut accedir. Les organitzacions que utilitzen aquest tipus de tecnologies no sempre consideren les limitacions que això pot comportar en termes d'inclusió d'usuaris i d'accessibilitat. Tot i que existeixen algunes activitats dirigides a aquests grups, les organitzacions no defineixen estratègies específiques per intentar corregir aquestes dinàmiques. El repte en aquest cas continua sent ampliar la capacitat d'integració i formació d'aquest tipus de públic.

El fet que les organitzacions utilitzin la xarxa, el programari lliure o apostin per la cultura compartida des d'espais virtuals és també un aspecte a tenir en compte. Internet i les xarxes generades es transformen en un vehicle molt útil per a la transformació social, però sovint aquestes dinàmiques difícilment troben identificació en entorns propers a les organitzacions, com ara els barris o districtes on s'ubiquen. Un dels reptes és que les necessitats d'aquests territoris i de la ciutadania es puguin vincular i incorporar en la planificació i desenvolupament de les accions de les organitzacions que s'articulen de manera virtual. Aquestes organitzacions, sovint, tenen un abast de ciutat, però no aconsegueixen arribar territoris més pròxims.